© 2026 International Conference on Multidisciplinary Sciences and Innovations . All Rights Reserved.

O'ZBEK VA INGLIZ BADIIY MATNIDA ONOMASTIK BIRLIKLARNING LINGVOPOETIK XUSUSIYATLARI

Bozorova Shahnoza Xolmahmatovna
QarMII akademik litseyi o'qituvchisi
Guljon0707@gmail.com

Ubaydullayeva Orzigul Abdixakimovna
Qarshi MII akademik litseyi o'qituvchisi
Orzu201985@gmail.com
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23494973

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek va ingliz badiiy matnlarida qo'llaniladigan onomastik birliklarning lingvopoetik xususiyatlari qiyosiy aspektda o'rganiladi. Badiiy asarlarda antroponim, toponim, laqab va boshqa atoqli otlarning nominativ, xarakterologik, ramziy, konnotativ hamda lingvomadaniy vazifalari tahlil qilinadi. Xususan, Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani, Cho'lponning "Kecha va kunduz" asari, William Shakespeare'ning "Romeo and Juliet", Charles Dickens'ning "Oliver Twist" va Jane Austen'ning "Pride and Prejudice" romanlari misolida nomlarning badiiy obraz yaratish, qahramonlar xarakterini ochish, ijtimoiy munosabatlarni ifodalash va asarning g'oyaviy mazmunini kuchaytirishdagi o'rni yoritiladi. Shuningdek, o'zbek va ingliz badiiy adabiyotida onomastik birliklarning mushtarak hamda farqli jihatlari aniqlanadi.

Kalit so'zlar: onomastika, lingvopoetika, badiiy matn, atoqli ot, antroponim, toponim, poetonim, konnotatsiya, ramziylik, lingvomadaniyat, qiyosiy tahlil, badiiy obraz.

Til birliklarining badiiy matndagi vazifalarini o'rganish zamonaviy tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biridir. Badiiy asarda so'zlar faqat axborot yetkazish vositasi sifatida emas, balki obraz yaratish, estetik ta'sir ko'rsatish, muallif munosabatini ifodalash va o'quvchining hissiy-tafakkuriy faoliyatini faollashtirish vositasi sifatida ham namoyon bo'ladi. Bu jarayonda onomastik birliklar alohida ahamiyat kasb etadi.

Onomastika atoqli otlarning tabiati, kelib chiqishi, semantik xususiyatlari va qo'llanish qonuniyatlarini o'rganuvchi tilshunoslik sohasi hisoblanadi. Lingvopoetika esa til vositalarining badiiy matnda estetik vazifa bajarishi, obrazlilikni yuzaga chiqarishi va asarning mazmuniy tuzilishida ishtirok etishini tadqiq etadi. Ushbu ikki yo'nalishning o'zaro aloqasi badiiy asarlardagi atoqli otlarni oddiy nomlash vositasi sifatida emas, balki muallifning badiiy niyatini amalga oshiruvchi lingvistik birliklar sifatida tahlil qilish imkonini beradi.

Badiiy matnda qahramon ismi, familiyasi, laqabi yoki muayyan joy nomi asarning tarixiy, ijtimoiy va madaniy mazmunini shakllantirishda qatnashishi mumkin. Ayrim nomlar obrazning individual xususiyatlarini ko'rsatsa, boshqalari ramziy ma'no, kinoya yoki muayyan madaniyatga xos assotsiatsiyalarni yuzaga chiqaradi. O'zbek va ingliz adabiyotidagi onomastik birliklarni qiyosiy o'rganish har ikki tilda nomlarning badiiy-estetik imkoniyatlarini aniqlash, milliy tafakkur va madaniy qadriyatlarning badiiy ifodasini tushunish hamda nomlarning universal va milliy xususiyatlarini farqlashga yordam beradi.

Onomastik birliklar badiiy matnning mazmuniy va uslubiy tashkil etilishida muhim o'rin tutadi. Ular orasida antroponimlar, toponimlar, zoonimlar, etnonimlar, kosmonimlar va boshqa turdagi atoqli otlar mavjud. Badiiy adabiyotda personajlar nomlari alohida o'rin egallagani sababli ular ko'pincha

© 2026 International Conference on Multidisciplinary Sciences and Innovations . All Rights Reserved.

poetonimlar, ya’ni badiiy asarda muayyan estetik vazifa bajaruvchi atoqli otlar sifatida ham o‘rganiladi.

Poetonimlarning oddiy atoqli otlardan farqi ularning badiiy kontekstda qo‘shimcha ma’no qatlamlariga ega bo‘lishi bilan belgilanadi. Real hayotda shaxs ismi, avvalo, insonni boshqalardan farqlashga xizmat qiladi. Badiiy asarda esa shu ism qahramonning xarakteri, taqdiri, ijtimoiy mavqeyi yoki muallifning unga bo‘lgan munosabati bilan bog‘lanishi mumkin. Masalan, Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romanidagi Otabek va Kumush nomlari muayyan badiiy obrazlarni individuallashtiradi. Asar davomida bu nomlar qahramonlarning muhabbati, oilaviy munosabatlari va ijtimoiy muhit bilan bog‘liq mazmunni eslatadigan birliklarga aylanadi. Ingliz adabiyotida esa Shakespeare yaratgan Romeo va Juliet nomlari sevgi, oilaviy qarama-qarshilik va fojiaviy taqdir bilan chambarchas bog‘lanadi. Shunday qilib, onomastik birliklarning lingvopoetik xususiyati nomning lug‘aviy yoki nominativ ma’nosi bilan cheklanmaydi. Uning badiiy qiymati matn ichidagi qo‘llanishi, boshqa obrazlar bilan munosabati va o‘quvchi ongida yuzaga keltiradigan assotsiatsiyalar orqali belgilanadi.

Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romani o‘zbek adabiyotida onomastik birliklarni lingvopoetik jihatdan o‘rganish uchun muhim manbalardan biridir. Asardagi Otabek, Kumush, Zaynab, Yusufbek hoji va O‘zbek oyim kabi nomlar qahramonlar tizimini shakllantirish bilan birga, tarixiy davrning ijtimoiy va madaniy muhitini ifodalashda ham ishtirok etadi. Masalan, Zaynab antroponimi ham qahramonning individual obrazini shakllantiruvchi birlik sifatida tahlil qilinishi mumkin. Uning badiiy vazifasini faqat ismning etimologiyasiga asoslanib belgilash to‘g‘ri emas. Qahramon nomining asardagi vazifasi boshqa obrazlar bilan munosabati, voqealar rivojidagi o‘rni va muallif tavsifi bilan birgalikda aniqlanishi lozim. Yusufbek hoji va O‘zbek oyim kabi nomlanish shakllarida esa shaxs ismi bilan bir qatorda ijtimoiy yoki oilaviy maqomni bildiruvchi birliklar ham qatnashadi. “Hoji” komponenti diniy-ijtimoiy maqomga ishora qilsa, “oyim” murojaat shakli muayyan hurmat va ijtimoiy munosabatni ifodalashi mumkin. Bunday birliklar qahramonning o‘zidan tashqari, uni nomlayotgan shaxsning munosabati va muloqotdagi ijtimoiy masofani ham ko‘rsatadi [1].

Demak, “O‘tkan kunlar” romanida antroponimlarning lingvopoetik imkoniyatlari nomlarning semantik xususiyatlari, murojaat shakllari va qahramonlarning ijtimoiy munosabatlari bilan chambarchas bog‘liq.

Toponimlar badiiy asarda voqealar sodir bo‘ladigan makonni belgilash, tarixiy muhitni yaratish va milliy-madaniy tasavvurlarni faollashtirishga xizmat qiladi. “O‘tkan kunlar” romanidagi Toshkent, Marg‘ilon va Qo‘qon kabi geografik nomlar voqealarning tarixiy makonini belgilaydi. Ushbu nomlar orqali o‘quvchi qahramonlarning yashash muhiti, ijtimoiy munosabatlari va voqealar kechayotgan hudud haqida tasavvur hosil qiladi. Toponimlarning mazmuniy ahamiyati, ayniqsa, qahramonlar turli makonlar o‘rtasida harakatlanganda va voqealar mahalliy ijtimoiy sharoit bilan bog‘langanda kuchayadi. Toponimlar milliy-madaniy xotirani ham faollashtirishi mumkin. Masalan, Toshkent, Samarqand yoki Buxoro nomlari ayrim badiiy kontekstlarda tarixiylik, madaniy meros, ilm-fan va ma’naviyat bilan bog‘liq assotsiatsiyalarni yuzaga chiqaradi. Bunday ma’nolar nomlarning o‘zidangina emas, balki o‘quvchining madaniy bilimlari va matndagi tavsiflardan ham kelib chiqadi. Shu sababli o‘zbek badiiy matnidagi toponimlarni o‘rganishda ularning geografik vazifasi bilan birga tarixiy, madaniy va kompozitsion xususiyatlarini ham hisobga olish lozim.

O‘zbek adabiy an’anasida atoqli otlarning ramziy mazmuni mumtoz adabiyot va xalq og‘zaki ijodi bilan ham bog‘liq. Alisher Navoiyning “Farhod va Shirin” dostonida Farhod va Shirin nomlari shunchaki qahramonlarni atamaydi, balki ishq, sadoqat, fidoyilik va ruhiy kamolot kabi mavzularni eslatadigan adabiy obrazlar bilan bog‘lanadi. Bu nomlar ko‘p asrlik adabiy an’ana orqali jamoaviy madaniy xotiraning bir qismiga aylangan. Shu bois ularning boshqa asarlarda yoki keyingi davr

© 2026 International Conference on Multidisciplinary Sciences and Innovations . All Rights Reserved.

badiiy matnlarida tilga olinishi intertekstuallikni yuzaga chiqarishi mumkin. Ya'ni bir asardagi nom boshqa adabiy asar, afsona yoki madaniy an'ana bilan bog'liq ma'nolarni ham faollashtiradi. O'zbek adabiyotida bunday hodisani o'rganish nomlarning faqat lug'aviy ma'nosini aniqlash bilan cheklanmasdan, ularning adabiy an'ana, tarixiy xotira va madaniy qadriyatlar bilan aloqasini tahlil qilishni talab etadi.

Villiam Shekspirning "Romeo and Juliet" tragediyasi ingliz badiiy adabiyotida atoqli otlarning ijtimoiy va ramziy vazifasini tahlil qilish uchun muhim misoldir. Asardagi Romeo, Juliet, Montague va Capulet nomlari qahramonlarni individuallashtirish bilan birga, oilaviy mansublik va ijtimoiy qarama-qarshilikni ifodalashda ham ishtirok etadi. Romeo va Juliet o'rtasidagi munosabatlar ularning shaxsiy tuyg'ulari bilan oilalar o'rtasidagi adovat o'rtasidagi ziddiyat asosida rivojlanadi. Bu jarayonda Montague va Sapulet familiyalari oddiy nasab belgisi bo'lishdan chiqib, qarama-qarshi guruhlarning ijtimoiy ramziga aylanadi. Qahramonning qaysi oilaga mansubligi uning boshqalar bilan munosabatiga ta'sir qiladi. Julietning Romeo familiyasi haqida o'ylashi nom va shaxs o'rtasidagi munosabatni falsafiy muammoga aylantiradi. Uning mashhur "What's in a name?" ("Nomda nima bor?") degan savoli insonning mohiyati bilan unga berilgan ijtimoiy nom o'rtasidagi farqni ko'rsatadi. Mazkur epizodda nom shaxsning o'zidan mustaqil ravishda ijtimoiy chegara va adovatni belgilashi mumkinligi ochib beriladi. Folger Shakespeare Library tadqiqotida ham Julietning Romeo familiyasiga e'tibori uning oilaviy mansublik va shaxsiy tuyg'ular o'rtasidagi ziddiyatini ifodalashi ta'kidlanadi. [2]

Shunday qilib, Shakespeare tragediyasida familiyalar nafaqat qahramonlarning kelib chiqishini bildiradi, balki syujetdagi asosiy ziddiyatni yuzaga chiqaruvchi lingvopoetik vositaga aylanadi. Bu jihat o'zbek adabiyotidagi nomlash shakllari bilan qiyoslanganda muhim farqni ko'rsatadi. "O'tkan kunlar" romanida murojaat shakllari va maqom bildiruvchi komponentlar ijtimoiy munosabatlarni aks ettirishda muhim bo'lsa, "Romeo and Juliet" tragediyasida oilaviy familiyalar qahramonlar taqdiriga ta'sir ko'rsatuvchi guruhiy mansublik ramzi sifatida namoyon bo'ladi. Charles Dickensning "Oliver Twist" romanida bosh qahramonning nomi asar nomi bilan birgalikda muhim kompozitsion vazifani bajaradi. Oliver Tvist nomi o'quvchini qahramonning hayoti, uning ijtimoiy sharoiti va boshidan kechirgan sinovlari bilan bog'laydi.

Asarda Oliverga berilgan "Twist" familiyasi badiiy jihatdan diqqatga sazovor. Ingliz tilidagi twist so'zi burash, aylantirish yoki keskin o'zgartirish kabi ma'nolarni anglatishi mumkin. Shu sababli bu familiyani qahramonning hayoti turli kuchlar va sharoitlar ta'sirida o'zgarib borishi bilan bog'liq tarzda talqin qilish imkoniyati mavjud. Biroq bunday talqin ismning bevosita lug'aviy ma'nosi bilan asardagi badiiy vazifasini farqlagan holda berilishi kerak. Oliver nomining badiiy vazifasi, avvalo, yetim bola obrazini individuallashtirish va uning ijtimoiy muhit bilan munosabatini ifodalashdan iborat. Roman davomida qahramon turli ijtimoiy guruhlar, muassasalar va shaxslar bilan to'qnashadi. Natijada uning nomi atrofida inson qadr-qimmati, ijtimoiy adolatsizlik va shaxsiy taqdir bilan bog'liq ma'no qatlamlari shakllanadi. Dickens ijodidagi ayrim personaj nomlari "so'zlovchi nomlar", ya'ni qahramonning xarakteri yoki badiiy vazifasiga ishora qiluvchi nomlar sifatida talqin qilinadi. Bunday nomlash usuli hajviy va ijtimoiy-tanqidiy nasrda obrazni tez tanitish, muallifning bahosini bilvosita ifodalash va o'quvchida muayyan taassurot uyg'otish imkonini beradi [3]. Bu xususiyat o'zbek badiiy matnidagi ma'nodor ismlar va laqablar bilan qiyoslanishi mumkin. Har ikki adabiyotda nomning semantik imkoniyatlaridan foydalanish kuzatiladi. Biroq ularning badiiy talqini alohida asar konteksti, janr va muallif uslubiga qarab farqlanadi.

Jane Austen'ning "Pride and Prejudice" romanida Elizabeth Bennet, Fitzwilliam Darcy, Jane Bennet va George Wickham kabi antroponimlar obrazlar tizimini shakllantiradi. Ushbu nomlar asar davomida qahramonlarning ijtimoiy mavqeyi, o'zaro munosabatlari va xarakter xususiyatlari bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi. Elizabeth Bennet obrazida ismning to'liq shakli va qisqartirilgan

© 2026 International Conference on Multidisciplinary Sciences and Innovations . All Rights Reserved.

shakllari — Elizabeth, Eliza yoki Lizzy — muloqotdagi yaqinlik, norasmiylik va munosabat darajasini ifodalashda ishtirok etishi mumkin. Bunda ismning turli shakllarda qo‘llanishi qahramonning ijtimoiy muhitdagi o‘rnini va boshqa personajlar bilan munosabatini ko‘rsatishga xizmat qiladi.

Fitzwilliam Darcy nomlanishida esa familiya va to‘liq ismning qo‘llanishi qahramonning ijtimoiy muhitdagi identifikatsiyasi bilan bog‘liq. Uning obrazini tahlil qilishda nomning o‘zi emas, balki boshqalarning unga munosabati, qahramonning nutqi va xatti-harakati muhim ahamiyat kasb etadi. Roman antroponimlarini lingvopoetik jihatdan o‘rganish ingliz tilida ism va familiyaning ijtimoiy identifikatsiya, muloqot uslubi va obrazlar o‘rtasidagi masofani ifodalashdagi rolini ko‘rsatadi. Elizabeth Bennet va Fitzwilliam Darcy obrazlari haqidagi adabiy tahlillarda ham qahramonlarning xarakteri, ijtimoiy mavqeyi va o‘zaro munosabatlari asar talqinining muhim jihatlari sifatida yoritiladi[4].

Bu holat o‘zbek badiiy matnidagi “hoji”, “oyim” kabi maqom yoki hurmatni bildiruvchi murojaat shakllari bilan qiyoslash imkonini beradi. Har ikki tilda nomlash va murojaat qilish usullari ijtimoiy munosabatni ifodalashi mumkin, biroq ularning grammatik va madaniy mexanizmlari bir xil emas.

O‘zbek va ingliz badiiy adabiyotida atoqli otlar bir qancha umumiy lingvopoetik vazifalarni bajaradi. Shu bilan birga, nomlash an’analari, murojaat shakllari va madaniy assotsiatsiyalar jihatidan muayyan farqlar mavjud.

Har ikki adabiyotda antroponimlar qahramonlarni bir-biridan farqlash va obrazlar tizimini shakllantirishga xizmat qiladi. “O‘tkan kunlar” romanidagi Otabek va Kumush, “Romeo and Juliet” tragediyasidagi Romeo va Juliet nomlari asarning asosiy obrazlarini individuallashtiradi. Biroq nominativ vazifa badiiy jarayonda kengayib boradi. Nomlar syujet davomida qahramonlarning taqdiri, o‘zaro munosabatlari va o‘quvchining ular haqidagi tasavvurlari bilan bog‘lanadi. Natijada nom matnning mazmuniy yaxlitligini ta’minlashda qatnashadi. O‘zbek adabiyotida Kumush nomining semantik assotsiatsiyalari va mumtoz adabiyotdagi Farhod, Shirin kabi nomlarning an’anaviy talqinlari badiiy obrazlarning ma’no doirasini kengaytiradi. Ingliz adabiyotida esa “Oliver Twist”dagi familiyaning ehtimoliy semantik talqini hamda “Romeo and Juliet”dagi Montague va Sapulet familiyalarining qarama-qarshi guruhlarni ifodalashi nomlarning turli lingvopoetik vazifalarini ko‘rsatadi. Shu o‘rinda muhim farqni ta’kidlash lozim: barcha nomlar ham o‘z-o‘zidan ramziy ma’noga ega bo‘lavermaydi. Ramziy talqin matn dalillari bilan asoslanishi kerak. Nomning lug‘aviy ma’nosi badiiy vazifani tushuntirishga yordam beradi, lekin uni to‘liq belgilab bermaydi.

O‘zbek va ingliz badiiy matnlaridagi onomastik birliklarning lingvopoetik xususiyatlarini qiyosiy o‘rganish atoqli otlarning badiiy asar mazmunini shakllantirishdagi ko‘p qirrali imkoniyatlarini namoyon etadi. Poetonimlarning she’riy matnda allyuziv nom vazifasida kelishi eng faol hodisalardan biri isoblanadi. Ular badiiy matnda pretsedent nomlar (xal qning lisoniy xotirasida saklanuvchi mashhur faktlar bilan bog’liq nomlar)ning funksional turlaridan biri sifatida namoyon bo’ladi. Mashhur adabiy, tarixiy-madaniy, ijtimoiy-siyosiy faktlarga ishora qilib kelish xususiyatiga ega bo’lgan allyuziv nomlar ma’lum ma’noda talmeh san’atiga teng keladi. Ular o’quvchini matndan tashkari kontekstga yo’naltirib, o’qilayotgan asar va ishora qilinayotgan asarning dialogik aloqasini tiklaydi, natijada matn ishora qilinayotgan matn mazmuni bilan boyib, uning badiiy-estetik salmog’i ortadi [8].

Badiiy matdagi allyuziv nomlar mashhur adabiy yoki tarixiy-madaniy faktga ishora qiladi. “Onomastik birliklarning funksional turlaridan biri bo‘lgan allyuziv nomlarning bu xususiyati ularni intertekstuallik hamda pretsedent matn nazariyasi bilan uzviylikda o‘rganishga zamin yaratdi. Ko‘plab tilshunoslar e’tirof etganidek, allyuziv nomlar matnda qo‘shimcha, lekin verbal ifodaga ega bo‘lmagan matn aktuallashuviga xizmat qiladi”. Shu sababli badiiy matnni tahlil qilishda allyuziya

© 2026 International Conference on Multidisciplinary Sciences and Innovations . All Rights Reserved.

hodisasining badiiy-estetik ahamiyati o‘rganilib, uning o‘rganilish manbalari kundan kunga ortib bormoqda. Shuningdek, allyuziya hodisasi bilan bog‘liq bir qancha lug‘aviy birliklar lingvistik soha va yo‘nalishlarga kirib kelishi zamonaviy tilshunoslik terminlarining ham boyishiga xizmat qilmoqda. Jumladan,

“**Allyuziya ko‘rsatkichi** Allyuziv matnda muayyan adabiy yoki ijtimoiy-tarixiy faktga ishora qilib keluvchi, til egalariga yaxshi tanish bo‘lgan lisoniy birlik. Allyuziya ko‘rsatkichi, odatda, mashhur nomlar, jumlalar yoki matnlar, ya’ni pretsedent birliklardan iborat bo‘ladi.

Allyuziya manbasi Allyuziv matnda ishora qilingan adabiy yoki ijtimoiy-tarixiy fakt manbasi. O‘zbek tilida badiiy, tarixiy, ilmiy asarlar, miflar, folklor asarlari tarkibidagi matnlar, Qur’oni Karim oyatlari va hadislarga allyuziya manbasi sifatida ko‘p murojaat qilinadi.

Allyuziv nom Allyuziv matnda allyuziya ko‘rsatkichi vazifasida keluvchi onomastik birlik; assotsiativ tarzda idrok qilinuvchi pretsedent matnning tarkibiy qismi; ikki madaniy-semiotik maydonni tutashtiruvchi vosita

Allyuziv antroponim Allyuziv matnda allyuziya ko‘rsatkichi vazifasida keluvchi antroponim; allyuziv nomning bir turi. Shuningdek, Allyuziv zoonim, Allyuziv kosmonim, Allyuziv toponim” [9]

Shu bois badiiy matndagi onomastik birliklarni chuqur o‘rganishda semantik, kontekstual, stilistik, lingvomadaniy va qiyosiy metodlardan kompleks foydalanish maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv nafaqat atoqli otlarning badiiy-estetik imkoniyatlarini ochib beradi, balki ikki til va adabiyot o‘rtasidagi madaniy mushtaraklik hamda o‘ziga xosliklarni aniqlashga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Khudayberganova, D. S. Linguostylistic Peculiarities of Onomastic Units in Uzbek Literary Text. Anglisticum. Journal of the Association-Institute for English and American Studies.
2. Shakespeare, W. Romeo and Juliet. Folger Shakespeare Library. Asar va adabiy tahlil materiallari.
3. Dickens, C. Oliver Twist. Roman matni va personaj nomlari talqini bo‘yicha qo‘shimcha manba: eNotes — Significance and Symbolism of Names in Oliver Twist.
4. Austen, J. Pride and Prejudice. Roman qahramonlari tahlili: LitCharts — Pride and Prejudice Characters.
5. Abdurakhmanov, Z. S. Comparative Analysis of Anthroponyms and Toponyms in the English Translations of “Bygone Days”. Multidisciplinary Journal of Science and Technology.
6. Superanskaya, A. V. Obshchaya teoriya imeni sobstvennogo. Moskva: Nauka, 1973.
7. Podolskaya, N. V. Slovar russkoy onomasticheskoy terminologii. Moskva: Nauka, 1988.
8. Худойберганова Д., Анданиязова Д. Ўзбек тили поэтонимларининг изохли лугати. – Тошкент: Turon zamin ziyo. 2016. – 132 б.
9. Xudoyberganova D. Zamonaviy tilshunoslik terminlarining izohli lug‘ati. – Toshkent: Bookmany print, 2024. – 112 b.